

УДК 321.3

ББК 66.5

УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ ЯК МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ КОЛЕКТИВНОЇ ПАМ'ЯТІ СУСПІЛЬСТВА

Х. І. Федорів

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380958574425; e-mail: fedorivkrystyna@ukr.net*

У статті розглядається генеза та сучасний зміст колективної пам'яті, її природа, сутність та структура. Український інститут національної пам'яті створений заради об'єктивного відтворення подій минулого й наукового забезпечення формування державної політики з питань національної пам'яті. Адже дії державних інститутів є одним з головних джерел формування колективної пам'яті суспільства.

Ключові слова: *колективні уявлення, колективна пам'ять, національна ідентичність, Український інститут національної пам'яті.*

Сьогодні перед нашим суспільством постає проблема правильного розуміння подій минулого. Після здобуття Україною незалежності виникла потреба осмислення суспільної свідомості у процесі формування національної ідентичності. Суперечливість та складність державотворчих процесів потребує системного наукового аналізу й уважної оцінки їхнього стану. Спільність у розумінні та оцінках минулого – це важлива передумова прогресивних суспільно-політичних перетворень у майбутньому. Адже колективні уявлення про минуле займають значне місце у суспільній свідомості, що виражається у формі колективної пам'яті.

Останнім часом зацікавлення феноменом «пам'ять» помітно зросло. Аналітики стверджують, що майбутнє держави багато в чому залежить від інтерпретації минулого. Тому серед поставлених завдань ми можемо виділити наступні: проаналізувати визначення колективної пам'яті й дослідити вплив Українського національного інституту пам'яті на її побудову.

Короткий бібліографічний огляд дозволяє зробити висновок, що питання формування колективної пам'яті займає одне з провідних місць сучасного дослідження.

Поняття «пам'ять» набуває популярності в умовах сучасного суспільства й потребує концептуалізації. Хоча не варто забувати й те, що питання пам'яті цікавило людство з давніх часів. Так, прийоми мнемотехніки пов'язують з іменем грецького поета Симоніда Кеоського, який жив на рубежі VI-V ст. до н.е. За Цицероном, саме він запропонував ви-

гнаному з країни Фемістоклу навчитися мистецтву «пам'ятати про все». Симоніду приписують ідею «відбору місць і формування їх мисленневих образів», щоб унаочнити «порядок речей» [4, с.72].

Від Платона бере початок традиція розрізнення пам'яті й спогаду – з першим терміном (*mnepe*) пов'язувалося переважно просте, можливо, й випадкове, відтворення у пам'яті якоїсь події, з другим (*anamnesis*) – активний пошук, цілеспрямована робота з пригадування.

Для філософів Ренесансу мистецтво пам'яті було не просто методом, воно було також джерелом відновлення втрачених світів [4, с.73-74].

Включення колективної пам'яті у контекст історії відбулося лише у XVIII столітті. Італійський філософ і історик Джамбатіста Віко став першим, кому вдалося створити цілісну концепцію пам'яті, як пошуку втраченого знання у контексті метафоричного моделювання. Його «Нова наука про загальну природу націй» (1744) пропонує універсальний ключ до розуміння природи пам'яті. Традиція (“курс, яким пливе корабель нації”) розвивається у двох напрямках: прямому (*corso*) і зворотному (*ricorso*). У прямому русі спогади накопичуються. У зворотному руйнуються, і це відбувається саме тоді, коли пам'ять про реальне минуле набуває вигляду комеморативної легенди. Зрештою пам'ять про традицію може взагалі зникнути, поступившись місцем колективній амнезії [4, с.74-75].

З ім'ям німецького філософа Фрідріха Ніцше пов'язують переверот в погляді на історію, в якому вагома увага приділяється розуму. Саме він запропонував подивитись на історію крізь призму первісного міфу, адже міфологічне начало в людині більш триваліше й значуще, аніж історичне почуття. Навчившись пам'ятати, людина включається в хід історії, і від того, як вона сприймає минуле, значною мірою залежить її майбутнє. Саме тому головним завданням людини є навчитися вмінню забувати [5].

Ще однією так званою революцією в царині пам'яті є творчість Зигмунда Фрейда. У своїх працях він звертався до міфів як до віддаленого минулого, раннього людського досвіду. Фрейд дійшов висновку, що індивід повинен навчитися читати карту своїх мнемонічних місць, щоб пробитися крізь завісу фантазій і простежити створений у підсвідомості ланцюг асоціацій. Усі психічні конфлікти закорінені в минулому, їх розкодування й “повернення придушеного” – запорука одужання [15, с.24-28].

Найбільш ґрунтовне та глибоке дослідження даного питання зробив французький соціолог Моріс Гальбвакс у своїй праці «Колективна та історична пам'ять». Науковець стверджував, що ми ще не звикли говорити (навіть метафорично) про групову пам'ять. Здається, що така властивість, як пам'ять, може існувати і зберігатися тільки в тій мірі, в якій вона прив'язана до індивідуального тіла або свідомості. Колектив-

на пам'ять постає як соціальний конструкт, утворений групою, а не індивідом (аристократичними родинами, сімейними переказами, споминами та хроніками) [16]. Колективна й індивідуальна пам'ять перебувають в тісній взаємодії й навіть часто проникають одна в одну; зокрема, індивідуальна пам'ять може опертись на пам'ять колективну, щоб підтвердити або уточнити той чи інший спогад або навіть щоб заповнити деякі прогалини, знову зануритися в неї, на короткий час злитися з нею. І тим не менше вона йде власним шляхом. Колективна пам'ять же обертається навколо індивідуальних пам'ятей, але не змішується з ними. Вона розвивається за власними законами, і навіть якщо іноді в неї проникають і деякі індивідуальні спогади, вони видозмінюються, як тільки поміщаються в ціле, яке вже не є свідомістю особистості [16]. Саме з цього й випливає суперечливість та неоднозначність його вчення. З одного боку він:

- дозволив певною мірою розмежувати індивідуальне та колективне віддзеркалення минулого у свідомості;

- створив нове дослідницьке поле, відкрив нову грань пізнання суспільної свідомості та дослідження механізму колективного збереження та відтворення у її рамках картини минулого;

- дав життя цілій низці нових похідних термінів – “історична пам'ять”, “культурна пам'ять”, “національна пам'ять”.

З іншого боку, на жаль, термін “колективна пам'ять” недостатньо функціональний та науково недоосмислений [2].

Наприкінці ХХ століття німецький науковець Ян Асман вводить поняття “культурної пам'яті”. Він вважає, що “комунікативна”, “жива”, “повсякденна” пам'ять функціонує протягом трьох поколінь діти/батьки/діди (тривалість живої пам'яті близько 80 років). Натомість культурна пам'ять – довга і формалізована, що спеціально утворюється. Культурна пам'ять, на відміну від комунікативної, потребує професійних носіїв пам'яті (як-то жерці, вчені, поети тощо) й мусить підтримувати існуючий порядок [1, с.50-59]

Колективна пам'ять – один із найдивовижніших феноменів суспільного буття: з одного боку, це надзвичайно потужний та впливовий фактор життя соціуму, який віддзеркалює минуле, контролює та направляє сучасність, прогнозує та програмує майбутнє, з іншого, – це гранично невизначений і майже фантомний об'єкт, який є надзвичайно складним для сприйняття та розуміння як пересічним громадянином, так і науковим дослідником [2].

Колективну пам'ять можна поділити на два рівні: офіційний та неофіційний. Кожен з цих рівнів має свої характерні риси та особливості.

Офіційний рівень колективної пам'яті:

1. формується цілеспрямовано згори;
2. характер пам'яті системний;
3. базується на пануючій/офіційній ідеології;

4. формується переважно шляхом конструювання;
5. поширюється переважно через офіційні канали;
6. служить, як правило, збереженню пануючого режиму, зміцненню діючої системи влади;
7. основними і найвпливовішими носіями офіційної пам'яті є шкільні підручники та офіційні ЗМІ;
8. підтримується формальними/офіційними структурами.

Неофіційний рівень колективної пам'яті:

1. формується стихійно;
2. характер пам'яті фрагментарний;
3. базується на феномені суспільних спогадів;
4. формується переважно шляхом реконструкції;
5. поширюється головним чином через міжособистісні контакти;
6. служить зміцненню та консолідації колективу, збереженню його ідентичності;
7. носіями неофіційної пам'яті є архетипи, міфи, легенди, казки, чутки, плітки, анекдоти тощо (за певних обставин ці носії інформації можуть також активно використовуватися і "конструкторами" офіційної пам'яті);
8. підтримується неформальними структурами [2].

Суть феномену колективної пам'яті проявляється в тому, що її носієм виступає група осіб, які обмежені в просторі та часі й мають спільне поле для запам'ятовування.

Таким чином, пам'ять – це певна аналітична структура, що розкриває механізми та суб'єкти творення, структурні рівні культурного простору. Суспільна пам'ять – це соціальне явище. Це символічна конструкція, що відображає будову суспільства, актуальний стан базових інститутів, його структуру та співвідношення громадських сил. Колективна пам'ять конструюється, створюється і переосмислюється суспільством. Це може відбуватися стихійно, як побічний наслідок змін в суспільстві, а може – спрямовано і свідомо [14].

На думку українського історика Ігоря Гирича, колективна пам'ять, крім погляду народу на свою історію, включає також узагальнені думки кожної окремої людини, що разом становлять колективну спільноту, про духовно-ідейні вартості життєдіяльності суспільства, його досягнення й трагедії у близькій і далекій історичній перспективі, тобто, крім історичного має ще й філософсько-суспільствознавчий складник. Вона формується як самим суспільством, без помітного втручання держави, так і за допомогою самої держави через структури, які покликані у державі ці функції виконувати: міністерства, інститути пам'яті, бібліотеки, освітні заклади, засоби масової інформації тощо [3].

За останніх кілька десятиліть у європейських країнах вироблено значний арсенал механізмів формування та підтримування/реагування форм державної політики у сфері пам'яті. Окремі країни Європейського

Союзу широко використовують інституційний механізм, коли функції держави у формуванні та підтриманні пам'яті з окремих, найбільш фундаментальних питань покладаються на спеціально створені установи. Яскравим прикладом є Інститути національної пам'яті або інші аналогічні за функціями установи, що існують в багатьох країнах Європи. Окрім інституційного механізму можуть бути й інші форми закріплення певної історичної візії на державному рівні. Так, у Російській Федерації існує окремий Закон «Про дні військової слави та пам'ятні дати Росії», яким визначаються на державному рівні перелік найважливіших віх історії держави Росії. Нарешті, можливим є й такий механізм, як сукупність здійснених на державному рівні відзначень окремих подій та вшанування пам'яті чи відзначення ювілеїв окремих осіб, що у комплексі також становлять певну «карту» загальнодержавної пам'яті [7, с.167].

Що стосується України, то за роки незалежності здійснено спроби використання всіх трьох механізмів формування колективної пам'яті. Спробу застосування інституційного механізму формування пам'яті здійснено у 2006 році, коли було створено Інститут національної пам'яті. Постанова Кабінету Міністрів України постановила, що Український інститут національної пам'яті (УІНП) визначався як центральний орган виконавчої влади у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу. Його основними завданнями є:

- участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу;

- забезпечення всебічного вивчення багатомірової історії українського державотворення, етапів боротьби за відновлення державності України у ХХ столітті;

- забезпечення вивчення історії проживання на території України інших корінних народів і національних меншин та їх інтеграції в українське суспільство;

- здійснення комплексу заходів з увічнення пам'яті учасників національно-визвольної боротьби, Першої і Другої світових воєн, жертв голодоморів і політичних репресій;

- посилення уваги суспільства до власної історії, розповсюдження про неї об'єктивної інформації в Україні та світі [10].

Від початку свого створення УІНП зосереджував діяльність докола участі у створенні меморіалу Голодомору в Києві та підготовки багатотомної «Національної книги жертв Голодомору 1932-1933 рр. в Україні» й розробці концепції історичної освіти в Україні [8].

З кінця 2010 р. в Українському інституті національної пам'яті проведено низку реформ. 9 грудня 2010 р. Президентом України було видано Указ «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади», згідно якого УІНП був ліквідований як центральний орган виконавчої влади [12]. Проте того ж таки 9 грудня 2010 р. іншим указом Віктор Янукович створив Український інститут національної пам'яті як

науково-дослідну бюджетну установу при Кабінеті Міністрів України [13]. Відповідно цих подій Кабінет Міністрів України 31 січня 2011 р. прийняв Постанову «Про затвердження Положень про Український інститут національної пам'яті» [9].

Відповідно до прийнятої Постанови гранична чисельність працівників УІНП становить 70 одиниць. Очолює установу директор, який призначається на посаду та звільняється з посади Кабінетом Міністрів України (ст. 6). Він має заступників, у тому числі одного першого. Перший заступник, заступники директора Інституту призначаються на посаду та звільняються з посади Кабінетом Міністрів України за поданням директора Інституту. Один із заступників директора виконує функції вченого секретаря Інституту (ст.8) [9].

Згідно ст. 4 «Положення про УІНП», його основними завданнями є:

- наукове та аналітичне забезпечення формування державної політики з питань національної пам'яті;
- розроблення у межах своїх повноважень науково обґрунтованих рекомендацій Кабінету Міністрів України у сфері реалізації гуманітарної політики;
- виконання державних програм фундаментальних і науково-практичних досліджень проблем національної пам'яті, її впливу на формування громадянського суспільства, української нації;
- здійснення наукових та науково-практичних досліджень державотворчих традицій українського народу, його боротьби за свободу та соборність України;
- вивчення трагічних подій в історії народів України та участь у заходах з увічнення пам'яті їх жертв;
- участь у науково-просвітницькій роботі, освітянській діяльності, пов'язаній з проблемами національної пам'яті [9].

Відповідно до поставлених завдань Інститут (ст. 5):

- провадить наукову, науково-дослідницьку, науково-пошукову та просвітницьку діяльність, видавничу діяльність;
- досліджує питання щодо закономірностей та особливостей розвитку національної пам'яті, теоретико-методологічних аспектів формування державної політики з питань пам'яті; особливостей формування національної пам'яті та історичної свідомості громадян з урахуванням багатонаціонального складу населення та регіональних відмінностей в Україні;
- вивчає трагічні події в історії народів України, досвід поширення історичних знань з метою здійснення науково-методичного забезпечення заходів з увічнення пам'яті жертв таких подій;
- здійснює наукову експертизу проектів нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України щодо реалізації державної політики з питань пам'яті; наукове та аналітичне забезпечення заходів з відновлення та збереження національної пам'яті; підготовку науково-

педагогічних кадрів вищої кваліфікації – спеціалістів у сфері відновлення та збереження національної пам'яті;

- розробляє і подає Кабінетові Міністрів України науково обґрунтовані пропозиції щодо реалізації гуманітарної політики, розроблення та виконання відповідних довгострокових державних науково-дослідних програм, готує відповідні аналітичні документи;

- організовує проведення наукових конференцій, нарад, засідань за круглим столом, семінарів, інших заходів, у тому числі за участю науковців і представників іноземних держав, бере участь у їх науковому та аналітичному забезпеченні;

- надає державним установам науково-методичну допомогу у створенні музейних експозицій, присвячених історичному минулому України;

- проводить відповідно до законодавства роботу з пошуку, відбору, збереження, використання та оприлюднення найбільш значущих архівних документів, які стосуються боротьби за свободу та незалежність України, державотворчих традицій, досягнень українського народу, трагічних подій в історії народів України [9].

В Інституті функціонує Вчена Рада як колегіальний дорадчий орган та Спеціалізовані Вчені Ради для захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата та доктора наук (с.9-10) [9]. Також в структурі ІНП виділяють департаменти: архівний (відділ польових досліджень, фондний відділ, відділ обслуговування); науково-дослідницький (відділ історії голодоморів, відділ досліджень збройного визвольного руху 1920-1950-х рр., відділ досліджень репресивних систем окупаційних режимів, відділ досліджень ненасильницького спротиву 1950-1980-х рр.), меморіальний (музейний відділ, відділ пам'ятників, відділ популяризації); видавничий (відділ паперових видань та відділ електронних видань), а також Львівське та Харківське регіональне представництво [11].

Велику роль в формування колективної пам'яті відіграє веб-сайт Інститут, який функціонує з 2009 року. На головній сторінці його розміщено рубрику новин та широкий спектр тематичних розділів, що систематично оновлюються. У розділі «Про УІНП» міститься загальна інформація про діяльність закладу (керівництво, контакти, звернення громадян, нормативно-правова база, державні закупівлі, вакансії, аспірантура). Рубрика «Концепція національної пам'яті» показує, які кроки зроблені для об'єктивної оцінки минулого у шкільних програмах. «Українське державотворення», «Забезпечення вивчення історії проживання на території України інших корінних народів і національних меншин», «Друга світова війна», «Увічнення пам'яті жертв голодоморів та політичних репресій. 1932-1933 рр.», «Питання національної пам'яті у ЗМІ» демонструють, що ні науковці, ні чиновники, ні громадськість не стоять осторонь історичних подій минулого. Тут ви зможете ознайо-

митись з нормативно-правовою базою, науковою літературою, бібліографією, та заходами, що приурочені тій чи іншій історичній події. В рубриці «Анонси» можна прочитати інформацію про майбутні конференції, круглі столи. Керівництво Інституту цікавиться думкою населення з тих чи інших питань, що стосуються пам'яті суспільства, тому досить часто висувають різноманітні теми для обговорення на «Форумі» та проводить «Опитування». Окремо представлені Інтернет-ресурси (гіперпосилання) на спеціалізовані розділи офіційних веб-сайтів інститутів державної влади України, інші веб-сайти, у тому числі і закордонні.

За роки свого існування Українським інститутом національної пам'яті видано низку монографій, книг, брошур, статей, буклетів виставок, післяконференційних публікацій, проведено приурочені історичним подіям акції, а також опубліковано документи НКВС та міжнародні документи [6]

Отже висновуємо, що термін “колективна пам'ять” досить широко використовується, але важко визначається. Впродовж декількох століть він привертає увагу представників різних наук. Можна сказати, що число визначень колективної пам'яті відповідає числу її дослідників. Колективна пам'ять є надзвичайно потужним засобом, що впливає на світосприйняття громадянина та суспільства загалом, це – “битва за минуле” з зіткненням інтересів різних суспільних верств і політичних акторів. Її суспільна значущість визначається тим, що, принаймні в ідеалі, вона являє собою символічну форму передачі культурних смислів, від застережень і попереджень до етичної настанови на ненасилля. Саме тому держава у своєму арсеналі використовує інституційний механізм конструювання. УІНП виступає одним із них, адже це науково-дослідницька установа, що продукує об'єктивні знання про минуле.

Література

1. Ассман Я. Культурная память: Письмо и память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности / Ян Ассман [Пер. с нем. М.М.Сокольской]. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 368 с.
2. Бойко О. Колективна пам'ять: природа, суть, структура [Електронний ресурс] / О.Бойко. – Режим доступу: http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Ntip/2012_3/boyko.pdf
3. Гирич І. Історична і колективна пам'ять: що це? [Електронний ресурс] /Ігор Гирич. – Режим доступу: <http://www.i-hyrych.name/Misc/Rethinking/NationalMemory.html>
4. Нагорна Л. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії / Лариса Нагорна. – К., ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012. – 328 с.
5. Ницше Ф. О пользе и вреде истории для жизни [Електронний ресурс]/ Фридрих Ницше. – Режим доступу: http://www.lib.ru/NICSH/razmyshleniya1.txt_with-big-pictures.htm

6. Офіційний веб-сайт Українського інституту національної пам'яті [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/>
7. Політичні проблеми сучасної України: аналітичні доповіді Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012. – 600 с
8. Портнов А. Інститут національної пам'яті в Польщі та Україні. Спроба порівняння [Електронний ресурс] / Андрій Портнов. – Режим доступу : http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?institut_natsionalnoyi_pamyati_v_polshhi_ta_ukrayini_sproba_porivnyannya&objectId=1246616
9. Постанова КМУ «Про затвердження Положень про Український інститут національної пам'яті» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.memory.gov.ua/ua/publication/content/876.htm>
10. Постанова КМУ «Про створення Інституту національної пам'яті» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/927-2006-%D0%BF>
11. Структура Українського інституту національної пам'яті [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cdvr.org.ua/sites/default/files/attached/inp_shema_0.pdf
12. Указ Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/12584.html>
13. Указ Президента України «Про створення Інституту національної пам'яті» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/12604.html>
14. Филиппов А. Равнодействующая политика памяти [Електронний ресурс] / Александр Филиппов. – Режим доступу: <http://www.russ.ru/Mirovaya-povestka/Ravnodejstvuyuschaya-politika-pamyati>
15. Фрейд З. Лекции по введению в психоанализ / Зигмунд Фрейд. – Т.1. – Нью-Йорк, 1977. – С.24-28.
16. Хальбвакс М. «Коллективная и историческая память» [Електронний ресурс] / Морис Хальбвакс. – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ha2.html>

Стаття надійшла до редакційної колегії 4.09.2013 р.

*Рекомендовано до друку докт.політ.наук, професором **Монолатієм І.С.**,
докт.іст.наук, професором **Киридон А.М.** (Київ)*

UKRAINIAN NATIONAL INSTITUTE OF MEMORY AS A MECHANISM OF COLLECTIVE MEMORY OF SOCIETY

Kh. I. Fedoriv

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;

Ivano-Frankivsk, st. Shevchenka, 57

ph.: +380958574425; e-mail: fedorivkrystyna@ukr.net

The article considers the origins and current meaning of collective memory, its nature, substance and structure. With the passing of time the details of specific events fade as they taken from of our mind and placed into the mainstream of our memory. The event is gradually filtered and details are forgotten. The significance of the collective memory lies in the events meaning not in the accuracy of the memory. One of the major reasons that collective memory will fade is that successive generations will not attach the same meaning and significance to the event as the generations that were in their formative stages at the time. Ukrainian Institute of National Memory created for objective reproduction of past events and scientific support of public policy on national memory. Such as the state institutions is one of the main sources of the collective memory of society.

Key words: *collective representation, collective memory, national identity, Ukrainian Institute of National Memory.*